

УДК 94 (437.1/2) "IX"

ДИНАСТИЧНЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ПРШЕМИСЛОВИЧАМИ ТА СЛАВНИКОВИЧАМИ У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЧЕСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (70-90-ті роки X ст.)

Мокрянин Д.М. (Ужгород)

Упродовж IX ст. на території сучасної Чехії виникло кілька сильних племінних князівств. Поступово провідні позиції серед них зайняло князівство чехів, на чолі якого стояв княжий рід Пршемисловичів. У X ст. Пршемисловичі зуміли утвердити свою владу над іншими племінними князівствами і заклали основи самостійної Чеської держави [1, 41]. Неабияких успіхів у цьому процесі досяг князь Болеслав I, під час правління якого (929 або 935-972) Чеська держава Пршемисловичів значно посилилася і внутрішньо консолідувалася. Він підкорив собі більшу частину племен в чеській котловині; створив т.зв. градську систему, в якій центрами окремих регіонів стали укріплені замки – гради, побудовані на території племінних городищ; ввів “данину за мир” – трибут, перший регульований державний податок; зміцнив церковну систему.

У зовнішньополітичній сфері Болеслав I урегулював відносини Чеської держави з імператором Священної Римської імперії. Він також приймав активну участь у центральноєвропейській політиці. Попри батьківські зусилля, його син і спадкоємець на князівському престолі Болеслав II (972-999) отримав у спадок дві важливі невирішені проблеми: передусім, складні відносини з польським князем Мешком I та суперечки стосовно претензій на чеський трон ще однієї князівської династії – Славниковичів. Дві, майже рівноправні, династії в одній ранньофеодальній державі – такої проблеми не знали в сусідніх державах – Польщі, Київській Русі, Угорщині. До того ж, Болеслав II не був наділений ні державницьким хистом свого батька, ні його дипломатичними здібностями, ні воєнним талантом. Тож вирішити ці проблеми для нього було надзвичайно важко. Про це дуже добре знали як його прибічники, так і противники.

Дана стаття ставить за мету розкрити причини виникнення конфлікту між Пршемисловичами і Славниковичами, висвітлити перипетії внутрішньополітичної боротьби між двома династіями та з'ясувати її значення для завершення процесу формування Чеської держави в останній третині X ст.

Структура і характер чеської держави Пршемисловичів не викликає суперечок в історіографії. Вона досить ясна завдяки хроніці Козьми Празького, церковним і світським документам X ст. чеського і німецького походження. Зовсім інша ситуація стосовно князівства Славниковичів. Між істориками до цього часу точаться

дискусії про процес формування, територію і політичний характер князівства Славниковичів. Деякі історики заперечують навіть правомірність вживання визначення “князівська династія Славниковичів”, мовляв, це були всього лишень племінні вожді, що присвоїли собі такий титул. Проте історичні факти не підтверджують таку радикальну точку зору. Відомий чеський історик Франтішек Дворнік (більшу частину свого життя прожив у США) пише, що Славниковичі походили із слов'янізованих Білих Хорватів (в чеських хроніках – Харвати), підкорили собі слов'янські племена у східній Чехії, очевидно десь у VIII – на початку X ст.[5, 112-113]. Чехи ж, згідно з хронікою Козьми Празького, прийшли з півночі, із земель лужицьких сербів, і за допомогою місцевого племінного об'єднання лемузів підкорили слов'янські племена в західній і центральній Чехії. Територія князівства Славниковичів не була меншою, бо вона включала східну і південно-східну Чехію аж до кордонів із т.зв. Східною маркою, майбутньою Австрією, а також Моравією. Славниковичі володіли також частиною Сілезії [7, 39-49].

Отже, в той період, коли Чеська держава стала суб'єктом міжнародних відносин у Центральній Європі, вона була розділена на два незалежні князівства з двома династіями, Пршемисловичів і Славниковичів. В початковий період своєї історії, в часи розквіту Франкської імперії і Великої Моравії (VIII – IX ст.), вони виступали разом з оборонних позицій. На історичній арені їх уперше помічають у 895 р., коли вся Чехія відокремилась від Великої Моравії і вступила у воєнно-політичний союз із Східнофранкською імперією.

Після нищівної поразки мадярських дружин біля річки Лех (955), яку вони зазнали від війська німецького короля Оттона I і чеських загонів, Пршемисловичі і Славниковичі спільно підкорили собі Моравію і Краківську землю. Однак наявні джерела провідним діячем згаданих походів чомусь називають князя Болеслава I Пршемисловича. На основі цього історики часто роблять висновок, що Славниковичі були в цих походах тільки допоміжною силою. Слід підкреслити, що всі джерела, хроніки тощо були написані через сотню і більше років після цих подій, тому до них треба ставитися критично. Можна констатувати, що майже до кінця X ст. князівства Пршемисловичів і Славниковичів були взаємно незалежні, хоча Славниковичі добровільно

визнавали провідну роль Пршемисловичів у загальнодержавних справах. Це і було основою стабільності Старочеської держави. Князівство Славниковичів мало ще одну перевагу. Воно було християнізовано раніше, ніж землі Пршемисловичів, бо на його територію прийшли втікачі, християнські проповідники і прості християни з Великої Моравії після її падіння від ударів угорських дружин на початку X ст.

Отже, Славниковичі були більш готовими приєднатися до вступу до християнської Європи, ніж Пршемисловичі. Не дарма саме з династії Славниковичів вийшли і визначні європейські церковні діячі, про яких мова піде далі. Роль князівства Славниковичів визнавав і герцог Баварії, що відіграв провідну роль у життєдіяльності імперії. Славниковичі виконували роль посередників у довгому і неуспішному військовому протистоянні Болеслава I з німецькими правителями. Завдяки їм був підписаний мир після 13-річної війни між Болеславом I і Оттоном I і досягнуто перемогу над угорськими військами у 955 р. у вирішальній для Європи битві біля р. Лех [8, 67-73].

У 972 р. князь Славник відрядив свого сина Войтеха до Магдебурга на навчання в духовну школу, засновану архієпископом Адальбертом. Архієпископ дуже високо оцінив цей крок князя Славника і з самого початку готував Войтеха до сану празького єпископа, тому при конфірмації дав йому своє ім'я – Адальберт. Ось чому в католицькій Європі св. Войтех більш відомий під латинським іменем Адальберт. Ім'я Адальберт (Бейла) найпопулярнішим стало в Угорщині, оскільки св. Войтех (Адальберт) хрестив князя Вайка, майбутнього короля Іштвана, який теж був після смерті канонізований як св. Іштван – покровитель Угорського королівства.

Вибір місця навчання, як і самого факту підготовки до духовної місії сина князя Славника Пршемисловичів неабияк роздратував. У Празі це сприйняли як прояв самостійної зовнішньої політики Славниковичів. Болеслав I відразу ж відрядив свого сина Страхкваса (при конфірмації отримав латинське ім'я Кристіан) теж до Німеччини, але до баварського місійного центру в Регенсбурзі. Намагання обох чеських династій вивчити своїх синів саме у Німеччині, свідчить про те, що в Чехії в X ст. уже повністю бере гору західна культурна орієнтація. Це, щоправда, не означає, що в чеському середовищі зовсім розчинилися сліди діяльності св. Кирила і Мефодія, вони, зауважимо, ще довго будуть тут відчутні. У 981 р. Войтех-Адальберт успішно закінчив навчання і повернувся додому. В цьому ж році помер його батько князь Славник і главою династії став його найстарший син Собебор, відомий під князівським іменем Собеслав.

Після повернення до Чехії Войтех став одним із визначних церковних ієрархів

празького єпископату. Це свідчило про те, що дві чеські князівські династії пішли на компроміс. Болеслав II відмовився від свого первісного наміру зробити свого брата Страхкваса-Кристіана кандидатом на найвищий церковний пост у державі і погодився з тим, щоб Войтех Славникович став празьким єпископом після смерті єпископа Детмара (982). Це був дуже важливий крок з боку Пршемисловичів, бо празький єпископ був незалежною і впливовою особою в державі, юридично його затверджували на цьому посту папа Римський і імператор Священної римської імперії. Такий крок з боку Болеслава II означав, що династія Славниковичів мала в Чехії сильні позиції і Пршемисловичі не хотіли, або навіть не могли, їх ігнорувати при вирішенні загальнодержавних проблем. Крім того, Болеслав II з допомогою Славниковичів прагнув зміцнити свій вплив у Моравії, а також на тих землях, які колись вони спільно завоювали. В Моравії йому йшлося про ліквідацію незалежного від Праги єпископства в Оломоуці [5, 119]. Розрахунок Болеслава II виявився правильним. Празький єпископ Войтех добився згоди імператора Генріха IV на ліквідацію Оломоуцького єпископства і розширення, таким чином, юрисдикції празького єпископату на всю Моравію [7, 122].

Західноєвропейський християнський світ у цей період охопила реформа монастирського життя, що почалася на початку X ст. і свого апогею досягла наприкінці цього ж століття у Франції, в бенедиктинському монастирі в Клоні, звідси й походить її назва “клонійська реформа” [6]. Її прибічники ідеалом християнства вважали життя монахів, проповідували аскетизм як найкращий шлях для спасіння душі. Єпископ Войтех познайомився з ідеями клонійців ще під час навчання в Магдебурзі, але повністю опинився на їхньому боці, ставши єпископом. У червні 983 р. він побував в Італії, у Вероні, де імператор Оттон II підтвердив його сан. Тут зустрівся з визначними клонійськими діячами і з цього моменту став завзятим прибічником ідей аскетизму, простоти і покори. Повернувшись до Праги, у храм увійшов босий і палкі вітання взагалі не сприймав. Проте його проповідь ідей клонійців не знайшла відгуку ні серед духовенства, ні серед чеських вельмож. Глибоко розчарований, у 990 р. Войтех покинув Прагу і відправився в Рим у супроводі свого нерідного брата Радима-ГAUDIЄНЦІЯ, де й чекав на рішення Папи щодо своєї подальшої долі. Планував також відвідати Святу Землю, але цей намір змінив після перебування в бенедиктинському монастирі в Монте Кассино [10, 38-42].

Виникає питання, чому така, спочатку блискуча, кар'єра єпископа Войтеха у Празі так швидко закінчилась, що стало причиною розриву з князем і майже ворожого ставлення до

нього чеської аристократії? Довгий час історики, передусім церковні, пояснювали цей факт як наслідок непорозуміння між єпископом-ідеалістом і ще напівварварським, із сильними язичницькими впливами, чеським середовищем (шлюби між близькими родичами полігамія, одружені священики, торгівля рабами, кровна помста і т.д.). Треба сказати, що такі явища були характерні в той час не тільки для Чехії, але й практично для всіх країн тогочасної Європи.

Однак в цілому християнство вже пустило в Чехії сильне коріння і вказані явища жеврїли на маргінесі суспільного життя. Деякі мотиви зникнення з Чеської політичної арени Войтеха знаходимо в «Хроніці Козьми Празького». Так він пише, що перед відходом з Праги Войтех звернувся до брата Болеслава II – Кристіана-Страхваса – і просив, щоб той зайняв крісло єпископа празького, бо, мовляв, він «буде краще виконувати єпископські повинності, маючи повну підтримку брата-князя» [7, 50].

Отже, Войтех, очевидно, такої підтримки не мав. Сам єпископ, перебуваючи в Римі, скаржився тільки на відсутність підтримки князя Болеслава II, коли він, єпископ, різко виступив проти продажу єврейським кушчам із Іспанії на празькому ринку рабів-християн. Звідки взялися ці раби? Це могли бути тільки полонені, захоплені у війнах із сусідніми державами Болеславом II. Йдеться не про Німеччину, бо про це немає згадок у німецьких хроністів, не про Угорщину, бо в той час мадяри ще не були християнами. Отже, йшлося, очевидно, про воєнний конфлікт з поляками, який спровокував князь Мешко I, і який переріс у першу чесько-польську війну, що відбулася близько 987-990 років [3].

Польський князь Мешко I поставив перед собою завдання об'єднати під своєю владою всі польські племена. Проте частина їх, зокрема в Краківській землі, перебувала під владою Пршемисловичів. Проте місцеві племінні князі, визнаючи силу Мешка I, переходили під його владу. Болеслав II, занепокоєний ростом впливу Мешка I, вирішив воєнним шляхом припинити його подальше проникнення до володінь Пршемисловичів. До чесько-польського конфлікту він намагався втягнути і Славниковичів, бо їх землі межували з Краківською землею. Та князь Собеслав Славникович відмовився стати на бік Болеслава II, бо, з його розрахунку, безпосереднє сусідство з Польською державою тільки підвищувало політичну вагу князівства Славниковичів. Отже, конфлікт, що назрівав, розсварив три слов'янські династії – Пршемисловичів, Славниковичів і польських П'ястів. У союз із Болеславом II вступили тільки вожді полабських слов'ян Велетів-Лютичів, що в той час були ще язичниками. А це призвело до конфліктної ситуації Болеслава II з Німеччиною, яка вважала полабських слов'ян-язичників своїми затятими ворогами і відразу

відрядила на допомогу Мешкові I свої війська. Таким чином, уже напередодні чесько-польської війни Болеслав II потерпів дипломатичну поразку. Не принесла йому успіху і сама війна. Його війську вдалося захопити тільки одне укріплене поселення на Одері, але при цьому він втратив Сілезію і Краківську землю, яку зайняло військо Мешка I. Це була повна поразка Пршемисловичів. Спритний дипломат Мешко I поспішав закріпити свій успіх і зробив це небаченим до цього часу кроком [5, 128-131].

У 992 р. Мешко I грамотою, відомою під назвою «*Dagome iudex*», дарував свою державу Апостольському престолу. По суті, це «дарування» не було нічим іншим, як вступом Мешка I і його держави під охорону найвищого авторитету тогочасної християнської Європи – папи Римського. Цим самим Мешко I закріпив за своєю династією завойовані землі і мав незалежне положення у відносинах зі своїм союзником – Німеччиною. Дарча грамота фактично оберігала Польську державу від посягань Священної римської імперії. Приклад Мешка I у XI – XIII ст. наслідували й інші держави, зокрема Угорське королівство, бо такий документ був гарантією їх державного суверенітету. В тому ж 992 р. Мешко I помер і на польський трон вступив його син Болеслав Хоробрий, званий ще Великий. Його матір'ю була перша жінка Мешка I, княжна Дубравка, сестра Болеслава II. Отже, Болеслав Хоробрий був наполовину Пршемисловичем [2, 147-148].

Такі події стали причиною напруження у відносинах між Болеславом II Пршемисловичем і єпископом Войтехом Славниковичем. Протест останнього проти продажу християн, польських полонених, як рабів був тільки приводом до протистояння між Пршемисловичами і Славниковичами, яке неухильно наростало. До того ж, спалахнула ворожнеча між династіями Пршемисловичів і П'ястів. Той факт, що князівство Славниковичів стало безпосереднім сусідом Польської держави, не могло залишити спокійним Болеслава II. У князівстві Славниковичів почав зростати політичний вплив польських П'ястів, які мали підтримку імператора і папи. Болеслав побоювався виникнення польсько-чеської держави під владою П'ястів, до якої не входили б Пршемисловичі. Вихід із цієї ситуації Болеслав II бачив тільки у примиренні двох чеських династій. Але це було неможливо без повернення єпископа Войтеха Славниковича до Праги.

Наприкінці 992 р. Болеслав II вислав у Рим делегацію, яка мала просити від єпископа вибачення і повернути його до Праги. Що, зрештою, і сталося. Отже, Войтех, як і в 987 р. знову загладив розрив між двома чеськими династіями Пршемисловичами і Славниковичами. Приязнь до єпископа Войтеха князь продемонстрував, заснувавши біля Праги (Бржевнов) монастир св.

Бенедикта, про що Войтех давно мріяв. Проте джерела свідчать, що приязнь князя була тільки зовнішньою, вимушеною. Чеські ж аристократи не приховували свого ворожого ставлення до єпископа-аскета, та ще й з роду Славниковичів [5, 134-135].

До остаточного розриву між єпископом Войтехом і чеськими вельможами, зокрема представниками найсильнішого роду Вршовців, палких прибічників Пршемисловичів, призвела трагічна подія. Дружина одного з визначних представників роду Вршовців була звинувачена в невірності. Жертва переслідування втекла просто до дому єпископа в празькому Граді, шукаючи захисту в лоні церкви. Войтех, згідно з церковним правом, взяв її під захист як таку, що покалася. Це викликало ще більший гнів Вршовців. Почалися виступи проти єпископа, але вже не як проти церковного діяча, а як проти Славниковича. Вршовці погрожували, що помстяться всім Славниковичам, включаючи жінок і дітей. Це свідчило, що напруга між двома чеськими династіями тривала і далі. Вршовці увірвалися до церкви, де нещасна жінка сховалася біля вівтаря і жорстоко її вбили. Це було дуже серйозне порушення церковних канонів, а також важкий удар по престижу єпископа. Йому не залишалося нічого іншого, як відлучити вбивць від церкви. Крім того, він зрозумів, що як Славникович він не може далі залишатись на своєму посту. Так єпископ Войтех вдруге покинув Прагу і відбув до Риму [9, 639-640].

Розвиток подій у Чеському князівстві показав, що випадок з нещасною жінкою був тільки епізодом у всезростаючому напруженні між двома чеськими династіями. Свою роль у ньому відіграли і вельможі з роду Вршовців, що зазіхали на землі Славниковичів і мріяли посісти їх місце у чеській державі. Славниковичі бачили цю небезпеку і розуміли, що затяжний конфлікт може закінчитися катастрофою. Князь Собеслав шукав підтримки у імператора Оттона III і, щоб йому віддячитись, послав своє військо у Німеччину, де готувався похід проти полабських слов'ян. Свої війська прислали також Болеслав II і Болеслав Хоробрий. Той факт, що збройна дружина Собеслава не була в складі війська Болеслава II, а виступала самостійно, свідчить про те, що Славниковичі мали незалежне становище в чеській державі. Це і підтверджує наявність сильної напруги між двома чеськими династіями. Князь Собеслав, згідно з повідомленнями хроніста, хотів звернути увагу імператора на небезпеку краху династії Славниковичів, а також планував звернутися по допомогу до польського князя Болеслава Хороброго [4, 288].

Непослідовність Болеслава II знову призвела його до ізоляції. Спроби примиритися зі Славниковичами зазнали крах через егоїзм вельмож Вршовців, апетити яких князь навіть не

спробував приборкати. Тим самим було підірвано його престиж. Болеслав Хоробрий також дивився на нього зверхньо і представляв себе єдиним гідним спадкоємцем засновника об'єднаної Польщі князя Мешка I. Безкомпромісні прибічники Пршемисловичів, особливо вельможі Вршовці, вимагали від Болеслава II негайної розправи над Славниковичами. Нарешті він пристав на їх пропозицію, що ситуацію може вирішити тільки негайна військова операція, яка б могла статися восени 995 р. Однак в останній момент він припинив підготовку виступу, бо йому здалось, що Славниковичі добре підготовлені і він може не досягти бажаної перемоги. Князь проголосив, що почекає повернення з Німеччини князя Собеслава. Проте згодом Болеслав II таки не витримав натиску радикалів, змінив своє рішення і дав наказ на військовий похід проти головного замку Славниковичів – Лібіце. Це було відкрите порушення княжого слова [4, 288].

Славниковичі повірили обіцянці князя Болеслава II, розпустили військо і зайнялись збором урожаю у своїх маєтках. При появі війська Болеслава, для оборони замку і поселення Лібіце Славниковичам вдалося зібрати тільки невеликі загони своїх васалів. Спробували використати аргумент, що нібито всі чехи святкують день св. Вацлава (28 вересня) і вдаватися в такий день до кровопролиття є великим гріхом. Однак це не допомогло. Битва тривала три дні, воїни Славниковичів билися до останнього. Після прориву оборони сім'я Славниковичів шукала захисту в церкві. Вороги виманили їх звідти, обіцяючи за капітуляцію і покірну зберегти життя. Однак після виходу з церкви всі були жорстоко вбиті. Болеславові воїни не пожаліли навіть немовлят. Всі представники династії Славниковичів разом із жінками й дітьми загинули. Живими залишились тільки князь Собеслав, що був у цей час у Німеччині, єпископ Войтех і його брат Радим-Гауденцій, що перебували в Римі. Всі прибічники династії Славниковичів втекли до Польщі. Там опинився і князь Собеслав, як тільки-но довідався про страшну долю його роду. Він до кінця життя шукав допомоги, щоб помститися Болеславу II, але марно [5, 140-141].

Болеслав II поспішив зайняти всі стратегічні місця князівства Славниковичів. Та слави своїм кривавими вчинками він не зажив. Його віроломство і жорстокість залишили гнівний осуд на славних сторінках історії династії Пршемисловичів. Слід, однак, зауважити, що згадана трагедія, на жаль, не була винятковою в історії середньовічних держав. З IX до XIV ст. династія Пршемисловичів мала 32 князів і королів, її членами було організовано дванадцять переворотів, вбито чотирьох правителів, в битві вбито навіть одного короля (Пршемисла Отакара II), чимало представників династії померло за кордоном, трьох із них було канонізовано як свя-

тих.

Таким чином, династія Пршемисловичів стала уособленням Чеської середньовічної держави. Розправа зі Славниковичами в Чехії сприймалася як завершення процесу об'єднання чеських історичних земель під скіпетром однієї династії. Колективна історична пам'ять і етнічне усвідомлення в ту пору ледве проявлялися і приборкання сил окремих родів мечем було

швидше правилом, ніж винятком. Чехи і їх правляча династія мали значну перевагу, бо займали чеську котловину, вигідну з геополітичної та стратегічної точки зору. Сама географічна конфігурація котловини, оточеної зі всіх сторін горами, сприяла єдності чеських племен, їх могутності. Трагічний кінець династії Славниковичів довершив чеську єдність.

1. Гуса В. История Чехословакии/Пер. с чешского – Прага: Артия, 1963.
2. История Европы: в восьми томах. – М., 1991. – Т. 2. Средневековая Европа.
3. Корольок В. Д. Древнепольское государство. – М., 1956.
4. Bruno z Querfurtu. Passio S. Adalberti. Kap. 21.
5. Dvornik F. Zrod stredni a vychodni Evropy. Mezi Byzanci a Rimem. – Praha, 1999.
6. Evans J. Monastic Life at Cluny, 910 – 1157. – Oxford, 1931.
7. Kosmova kronika. – Praha, 1952. – Kniha I.
8. Loserth J. Der Sturz des Hauses Slavnik. Abhandlungen fur österreichischen Geschichte. Bd. 65. – Wien, 1895.
9. Novotny V. Ceske dejiny. – Praha, 1912.- Dilu I. Cast I. Od nejstaršich dob do smerti knížete Oldřicha.
10. Voigt H. G. Adalbert von Prag. – Berlin, 1998.

РЕЗЮМЕ

ДИНАСТИЧЕСКОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ МЕЖДУ ПРШЕМИСЛОВИЧАМИ И СЛАВНИКОВИЧАМИ В КОНТЕКСТЕ СТАНОВЛЕНИЯ ЧЕШСКОГО ГОСУДАРСТВА (70-90 годы X в.)

Мокрянин Д.М. (Ужгород)

В конце IX века в Чехии существовало два политических объединения. Одно во главе с князьями Славниковичами с центром в городе Либице, другое, возглавлявшееся чешскими князьями Пршемисловичами, с центром в Праге. После распада Великоморавского государства между князьями с династии Славниковичей и Пршемисловичей началась борьба за власть, которая велась до конца X века. Пршемисловичи вышли победителями в борьбе за объединение чешских земель, так как Прага, находящаяся на перекрестке торговых путей, была большим экономическим и торговым центром, чем Либице.

Ключевые слова: династия Пршемисловичей, династия Славниковичей, Прага, Либице.

SUMMARY

DYNASTY OPPOSITION BETWEEN PRSHEMISLOVICHAM AND SLAVNIKOVICH IN THE CONTEXT OF FORMING CZECH REPUBLIC (70's – 90's of the 20th centuries)

D. Mokryanin (Uzhhorod)

At the end of the 9th century there were two political unions in Czech Republic: the first union was on the head of the prince Slavnikovich with the centre in Libizc, the other one was led by Czech princes Pshemislovich with the centre in Prague. After the disintegration of Velikomorashkova state on the territory of Czech Republic between the princes of dynasty Slavnikovich and Pshemislovich started the struggle for the authority that lasted to the end of the 10th century. Pshemislovich dynasty was the winner of the struggle for the union of Czech lands since Prague was situated at the crossroads of important trade routes and was more economic and trade centre than Libizc.

Key words: Prshemislovych dynasty, Slafvniks dynasty, Prag, Libice.